

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/4 2024 s. 1547-1566, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TEZHİP SANATINDAKİ SEKİZ KÖŞELİ ŞEMSE MOTİFİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE GÜNÜMÜZ KULLANIM ÖRNEKLERİ

Gülşen ASLAN ELKIRAN*

Süheyla BİLGİNER**

Geliş Tarihi: 12 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 12 Aralık 2024

Öz

Tezhip sanatı, Kur'an-ı Kerim'i tezyinlemek amacıyla yapılan altınla süsleme sanatıdır. Uygurlardan günümüze kadar gelişerek varlığını devam ettirmiş olup zaman içerisinde farklı üsluplar göstermiştir. Örneğin Selçuklular döneminde sık olarak geometrik motif kullanılmıştır. Selçuklu sekiz kollu yıldız, şemse motifinin bütünüyle kompozisyon oluşturarak tezyinata kullanılan geometrik bir motiftir. Çoğunlukla Selçuklu döneminde kullanılması yanı sıra pek çok alanda günümüzde dahi varlığını sürdüren bu motif, Türk mitolojisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan araştırmada sekizgen formundaki çeşitli tezhip örnekleri görsellerle tanıtılmıştır. Motifin tezyini ve mitolojik birleşimindeki önemini anlatmak araştırmanın amacını oluşturmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini tezhip sanatında mitsel sekizgen şemse formlar oluştururken günümüze yansıyan sekiz kollu yıldız örnekleriyle sınırlılığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın; tezhip sanatında kullanılan şemse formulu sekizgenlerin kullanımıyla birlikte sekiz kollu yıldızların mitolojik bağını açıklaması, günümüzdeki önemli yansımalarını aktarması yönünden de araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırma kapsamındaki motiflerin tarihsel süreci ve günümüz kullanımlarındaki örnekleri de önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Tezhip sanatı, sekiz köşeli şemse, Türk İslam sanatları.

THE HISTORICAL PROCESS OF THE EIGHT-POINTED SUNBURST MOTIF IN THE ART OF ILLUMINATION AND EXAMPLES OF ITS USE TODAY (TEZHİP)

Abstract

The art of illumination is the art of decorating the Holy Qur'an with gold to embellish it. Can be called. It has continued its existence by developing from the Uighurs to the present day. It has shown different styles over time. For example, during the Seljuk period geometric motifs are frequently used. Seljuk eight-armed star, chameleon motif is a geometric motif used in ornamentation by forming a whole composition motif. Mostly used in the Seljuk period, but also in many other periods.

* Dr. Öğretim üyesi; Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Yüksekokulu. gulsenaslanelkiran@hitit.edu.tr

** Bilim Uzmanı; Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü İletişim Daire Başkanlığı. suheyla.bilginer06@gmail.com

This motif, which continues to exist in the field even today, is also important in Turkish mythology. Has a place. In the research conducted, various illuminations in octagonal form examples are introduced with visuals. The motif's ornamental and mythological to explain the importance of the combination of the two was the aim of the study. In the study qualitative research method was used. The universe of the research is the art of illumination.

While the mythical octagonal sunburst forms, the eight-armed star reflected in the present day examples have been determined as the limitation of this study. This study; in the art of illumination eight-armed with the use of octagons in the form of a sunburst. Explaining the mythological connection of the stars and conveying their important reflections today. It is also thought that it will contribute to the researchers. In this direction. The historical process of the motifs within the scope of the research and their examples are also important.

Keywords: Illumination, eight-pointed star, Turkish-Islamic art.

Giriş

Türk İslam sanatları içinde önemli bir yere sahip olan tezhip, “altınlama” anlamına gelen Arapça kökenli “zehebe” kelimesinden türetilmiştir. Bu sanat, özellikle Kur’an ve diğer yazma kitap bezemelerinde, hat levhaları kenarlarında kullanılarak estetik ve sembolik bir değer kazanmıştır. Tezhip sanatına bütünsel bakıldığında; geleneksel Türk sanatlarının birçok dalıyla etkileşim içinde olduğu ebru, minyatür, çini, duvar süsleme sanatları, halı ve kilim dokumaları gibi disiplinlerle bir arada kullanıldığı görülmüştür.

Özellikle İslamiyet’in Türk toplumları üzerindeki etkisi sonrasında, tezhip sanatı büyük bir olgunlaşma dönemine ulaşmıştır. Bu olgunlaşma sürecinde, kutsal Kitap olan Kur’an-ı Kerim’e verilen değer ve önem, tezhibin kullanımında belirleyici bir faktör olmuştur. El yazma eserlerde tezhibin kullanıldığı yerlere göre farklı isimlendirmeler yapılmış ve şemse, serlevha, zahriye, unvan sayfası, koltuk, sure tezhibi, durak gülü gibi bezeme türleri ortaya çıkmıştır. Sekiz köşeli şemse motifi, tezhip sanatında sıkça kullanılan ve genellikle Selçuklu döneminden günümüze uzanan bir motif olmuştur. Bu motif, özünde “güneş” anlamına gelen “şems” kökeninden türemiş ve estetik zenginliğiyle tezhip eserlerinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Sekiz köşeli yıldız motifi, özellikle Selçuklu döneminde süsleme sanatlarında yaygın bir şekilde kullanılmış ve bu nedenle “Selçuklu Yıldızı” olarak da adlandırılmıştır.¹(Elkiran, 2021, s. 220). Bu motif, sadece estetik bir unsuru temsil etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemin kültürel ve sanatsal zenginliğini yansıtan bir sembol olmuştur.

Tarihsel Mezopotamya kültürüne kadar uzanan sekiz köşeli şemse motifi Mezopotamya’da “İşar Yıldızı” ya da “İnanna Yıldızı” olarak adlandırılmıştır. İnanna Yıldızı genellikle sekiz köşelidir (Baigent, 2009, s. 129-134). Akadlar, Asurlular ve Babiller de kullanılmaya devam eden sekiz köşeli yıldız mitolojik olarak İnanna Tanrıça’sının ve İstar’ın motifi olarak tasvirlenmiştir. Bereketi, doğurganlığı, aşk ve savaşı temsil eden İnanna, sekiz köşeli yıldız ile betimlenerek motife bu anlamları aktarmıştır (Çaylı, 2008, s. 140-145, Bilgiç, 1982, s. 116).

Bu çalışmada şemse motifinin sekiz köşeli örnekleri görsellerle tanıtılırken mitolojik anlamı ve günümüzde kullanım alanlarına yönelik örneklere yer verilmiştir. Tezhip sanatında

¹ (<http://www.yazmanadir.yek.gov.tr>)

şemse nur, ışık, güç anlamlarını içinde barındıran bir motiftir. Şemsenin sekiz kollu yıldız örnekleriyle ele alınması sonsuzluğu, sonsuz kudreti simgeler. Sonsuzluk mitsel anlamda Yaradan'a giden ulvi yolu temsil eder. Bu çalışmada sekiz kollu şemse örneklerinin günümüz kullanım alanlarına yönelik görselleri özenle seçilirken bu durum özellikle önemsenmiştir.

1. Tarihsel Gelişimi

İslamiyet öncesi Türk kültüründe, göçebe yaşam tarzıyla bilinen Türklerin sanatsal eserleri genellikle kurganlardan çıkan kaplan, kurt, at, geyik, keçi gibi hayvan figürleri ile süslenmiş kılıç, hançer kabzası gibi eşyaları içermektedir. Aynı dönemde halı, kilim dokumaları, süs eşyaları, kuyumculuk gibi el sanatları da yaygın olarak kullanılmıştır (Deveci Bozkuş, 2022, s. 345). Türk İslam sanatlarında üçgen, kare, altıgen, sekizgen gibi geometrik şekiller sıklıkla kullanılmıştır.

Oleg Grabar, İslam sanatının erken dönemlerindeki mimari ve bezeme formlarını, fethedilen bölgelerin kültürlerine dayandırmaktadır. Ancak zamanla İslam sanatı, kendi özgün formlarını oluşturarak gelişmiştir (Grabar, 2004, s. 178-181).

İslam sanatında figür ve heykel yapmaktan kaçınılması, geometrik desenlerin kullanımını teşvik etmiştir. Geometrik kompozisyonlar, mimari eserlerin taç kapılarından minarelerdeki tuğlaların dizilişine kadar geniş bir yelpazede uygulanmıştır (Mülayim, 1982, s. 51-68).

Geometrik kompozisyonlarda kullanılan figürlere tarihsel süreçlerde çoğunlukla anlamlandırma yapılmıştır. Üçgen, aşkı ve beşeri bağlantıyı temsil ederken, kare adaletin sembolü olarak kabul edilmiştir. Sekizgen sonsuzluğu, dikdörtgen ise ilim, din, adalet ve hakikati temsil etmiştir (Çaycı, 2017, s. 66-71). Dairenin de Allah'a ulaşma, gökyüzü ve sonsuzluk sembolü olduğu bilinir (Ayvazoğlu, 2000, s. 121; Ögel, 1986, s. 95, 101). İslam dünyasında geometrik tasarımlar, mimari yapılarda, tezhip sanatında, dokuma ürünlerinde ve daha birçok alanda kullanılmıştır. Bu tasarımların evrensel bir dil oluşturduğu ve sanatın soyut ifadesinde güçlü bir araç olduğu kabul edilmiştir.

Geometrik tasarımların düşüncüyü soyut bir şekilde ifade etmedeki mükemmelliği ve gücü vurgulanmıştır (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2014, s. 104). Türk-İslam sanatının karakteristik özelliklerinden biri olan geometrik süslemeler, farklı malzemelerle, örneğin taş, çini, ahşap, minyatür, tezhip gibi, birçok alanda uygulanmıştır.

Geometrik süslemelerin İslam kültürü etkisi altındaki coğrafyalarda mimari yapılardan kitaplardaki süslemelere kadar geniş bir yelpazede kullanıldığı görülmektedir (Demiriz, 2017, s. 10).

Türk-İslam sanatının öne çıkan unsurlarından biri olan geometrik süslemeler, İslam kültürünün etkisiyle farklı malzemelerde uygulanmıştır. Şam'daki Ulu Cami'nin mermer pencere motifleri, İslami sanatların geometrik örneklerinin en eskilerindendir (Mülayim, 1982, s. 16-17). Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen bu süslemeler, Anadolu Selçuklu mimarisinde zengin örnekler bulmuş ve Selçuklular tarafından çeşitli sanat dallarında kullanılmıştır (Öney, 1992, s. 73-192).

Özkent, Buhara, Semerkant gibi şehirlerde yer alan eserlerde uygulanan bazı teknik ve desenler özellikle Karahanlılar sayesinde gelişerek İran üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. (Mülayim, 1982, s. 18-19). XI. yüzyılda Kur'an-ı Kerim tezhiblerinde çoğunlukla sekiz ve dört köşeli yıldızlar ile zencerek, baklava dilimi, altıgen gibi geometrik formlar kullanılmıştır.

Selçuklu süslemesinde geometrik formların yanı sıra bitkisel motifler, rumi ve münhanilere de önem verilmiştir. (Baysal, 2010, s. 368). Selçuklular geometrik motifleri sanatın birçok alanında kullandığı gibi tezhip sanatında da zarif ve sade kompozisyonlar olarak uygulamışlardır.

Geometrik motifler Osmanlı dönemindeki tezhip sanatında çok sade bir çizgiye evrilmiş ve tezhip tezyinatındaki önemini korumuştur. Geometrik süslemeler, Türk-İslam sanatının estetik zenginliğine katkıda bulunmuş ve sanat eserlerine derinlik kazandırmıştır (Demiriz, 2017, s. 14-31).

2. Türk Sanatındaki Yeri ve Önemi

Güneşin simgeleştirilmesiyle oluşan şemse motifi, birçok sanatta binlerce örneği bulunan ve çeşitli uygulama alanlarıyla, Türk sanatında çok önemli bir yere sahiptir.

Selçuklularda sekiz köşeli yıldız olarak görülen bu simge, bilinen diğer adıyla Selçuklu yıldızı, iki karenin çapraz şekilde üst üste gelmesiyle oluşur. Bu geometrik desen, Tanrı'nın yer ve gök güçlerine hükmetmesini simgeler, zira dört köşe-sekiz bucağı temsil eder. Türk kültür ve mitolojisinde gök kubbe çok önemlidir. Gök kutsaldır çünkü inanışa göre Tengri göktedir. Bu inanış sadece Türk kültüründe değil birçok kültürde de çeşitli geometrik sembollerle varlığını sürdürmüştür.

Örneğin Çin mitinde gök kubbe altında, kutup yıldızının merkezde olduğu bir inanış, dokuz saraya bölünmüş evreni içerir. Dört ana yön ve dört ara yön, evrenin düzenini temsil eder. Uygur metinlerinde, otağ kâinatına benzer bir şekilde tasarlanmıştır ve ortasında sekiz köşeli sütuna benzeyen bir ağaç sütunu bulunur. Bu, dört ana yön ve dört ara yön kavramlarına işaret eder. Sekiz köşeli sütunun kâinatın eksenini olduğu fikri, Hint kozmolojisinin eski bir düşüncesini yansıtır. (Esin, 2001, s. 39-42).

Türklerdeki şaman inancının birçok miti beslemesi ve bu inancın asırlar sonrasında İslamiyet inancıyla birleşmesiyle İslamiyet'e ait olduğu kesin olarak bilinmeyen çeşitli varsayımlara yol açmıştır. Bu varsayımların sembolleştirilmesi ve sanatsal etkilerle sunulması duvar resimleri ve minyatürlerde örneklerle görülmüştür. Bunlardan birisi yedi cehenneme karşılık sekiz cennet bulunmaktadır². Türk İslam kültüründe sekiz cennet katına yapılan atıflar ve sekiz köşeli yıldızın sembolizmi, sekiz katlı bahçelerde yansıtılmıştır.

Minyatürlü "heşt behist" (sekiz cennet) adlı kitaplar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. (Çoruhlu, 2006, s. 207). Sanatın ilhamlarından olan tabiatın, özellikle Türk kültürü ve İslam sanatındaki varlığı kutsallaştırılmıştır. Misal olarak bahçelerin dört ya da sekiz katlı düzenlemeleri verilebilir. Bu düzenlemeler, genellikle cennet kavramına yapılan göndermeleri içerir. Bu bağlamda; cennet, katmanlı bahçe düzenlemelerinde yüksek estetik ve sembolik değerleri, sekiz ise bütünlük ve dengeyi ifade eder.

Mührü Süleyman ve Selçuklu Yıldızı, mitolojik kökenlere dayanan simgeler olarak, Tanrı'nın yer, gök ve aralarındakiler üzerindeki hâkimiyetini temsil eder. Bu semboller, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Türk-İslam coğrafyasında Selçuklu ve Osmanlı İslam eserlerinde sıkça gözlemlenir (Soysaldı, 2017, s. 427).

² Çoruh, Azizoğlu, Sekiz Köşeli Yıldız Motifinin Ekspresyonizm ve Kübizm Sanat Akımları ile Modernize Edilerek Tasarlanması makalesinde detaylandırılmıştır.

3. Tezhip Sanatında Kullanımı

Uygarlıkların keşfiyle birlikte görülmektedir ki tapınma güdüsü bulunan insanın gözünde güneş, tezhip sanatında bilinen adıyla şemse (şems) kutsal anlamlara bürünmüştür. Her inanışta bir yeri olan güneş, her zaman ulviyet sembolü olmuştur. Hititlerden Hintlilere, Uygurlardan Moğollara ve daha pek çok kültürde güneş sembolleştirilmiştir. Bu sembole, kimi zaman koruyuculuk kimi zaman aydınlık kimi zaman ise Tanrı'nın kendisi zannı oluşturacak kadar değer verilmiştir.

Türk sanatı gelişim ve inanış açısından ikiye ayrıldığı için yapılan araştırmada İslamiyet sonrasındaki sembolleştirilmeye yer verilmiştir. İslami inançta Tanrı tektir ve Tanrı'nın eşi ve benzeri bulunmamaktadır. Türkler başlangıçta inandıkları yüce Yaradan'a Tanrı deseler bile daha sonra kültürel etkileşimle Allah kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Doğmamış ve doğrulmamış, tek (bir) Yaradan'a olan inançları ve Kur'an'da geçen "Oku" emri nedeniyle Allah'ın yarattığı varlıkların yaratılma sebeplerini incelemişlerdir. Allah, hiçbir şeyi nedensiz yaratmaz o nedenle gecenin karanlığından sonra doğan aydınlığın bir sebebi olmalı düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Güneş; İslami inançta hâkimiyeti, egemenliği temsil eder. Türkler; millet olarak bağımsız yaşamayı sever, boyunduruk altına giremezler. Bu durum; güneşe olan ilgilerini, sanatlarında kullanmalarını açıklamaktadır. Karahanlılarda mimaride, Selçuklularda çinilerde ve Osmanlılarda tezhip sanatında güneşin sembolik kullanımları sıkça görülmektedir.

Matematik ve geometrinin Anadolu tezhip sanatındaki etkisi özellikle 12 ve 13. yüzyılda yoğun olarak görülmüştür. Bu dönemde, geometrik sistemlerin sayfa düzenlerinde sıkça kullanıldığı ve tasavvuf kaynaklarından etkilendiği gözlemlenmektedir (Coşkun, 2008, 117-143).

Tasavvuf kaynaklarına göre, bu dönemde geometrinin öne çıkmasında, dönemin mutasavvıflarının dolaylı etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Muhiddin İbn-i Arabî'nin eserlerinde mutlak varlık kavramına dair kullanılan mecazlar, tezhip sanatında geometrik biçimlerin ve matematiğin sembolizasyonunda etkili olmuştur (Kafalier Dönmez, 2021, s. 64-65).

13. yüzyıl Anadolu Selçuklu tezhip sanatında, sayfa düzenlerinde geometrik sistemlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Rumi ve münhanilerin yanı sıra geometrik sistemler, bu dönem eserlerinin ana şemasını oluşturmuştur. Geometrinin yoğun hissedildiği bu dönem sonrasında, tezhip sanatında geometrik yaklaşım kısmen azalarak yerini değiştirmiştir. Daire sembolü, genellikle rumi ve münhani desen tasarımlarıyla uyum içinde sayfaları tamamlamıştır (Kafalier Dönmez, 2021, s. 65).

Şemse (güneş) motifi, özellikle Kur'an-ı Kerim'in kapak sayfalarında oval formlarda sıkça kullanılmıştır. Şemsenin etrafındaki tığların simgesel olarak Güneş ışınlarını temsil etmesi tezhip sanatına özgü bir durumdur. Yapılan araştırmada Selçuklu Dönemi'ndeki sekizgen formlarda yapılan tezyinat ve Osmanlı dönemindeki tezyini anlayışla yapılan zahriye sayfaları örnekleri görsellerle açıklanmıştır.

Tezhipli Kur'an-ı Kerim ÖrnekleriGörsel 1³**Kur'an-ı Kerim'in zahriye sayfası H.711 M.1311****Dili:** Arapça**Konu:** İslam Dini-Kur'an ve Kur'an İlimleri**Kütüphane adı:** Manisa Kütüphanesi**Koleksiyon adı:** Manisa İl Halk Kütüphanesi**Koleksiyon no:** 9424**Bibliyografik kayıt no:** 95438**Materyal türü:** Yazma eser**Yaprak, satır, sütun sayısı:** 250 yk., 15 st.**Kâğıt özellikleri ve filigran bilgisi:** Saykallı abâdî**Boyutlar:** 370x250-250x160 mm**Alfabe ve yazı türü:** Muhakkak

Cilt Özellikleri: Mıklebli, beyzi, köşebentli, salbek şemseli kahverengi meşin cilt, başta üç sondan üç sayfa mavi, kırmızı, kavuniçi, çiçekli motifli ve geometrik desenli altın yaldızla, tezhiplidir. Şirazesi dağınmıştır.

Zahriye Sayfası: Sayfanın ortasında, simetrik bir kare form bulunmaktadır. Kare formun içinde sekiz kollu yıldızın ortasındaki boşluklara kırmızı ve mavi zeminlere altınla işlenmiş Rûmî motifler eklenmiştir. Kare formun altında ve yer alan kartuşların içi mavi zeminli ve üzerine

³ TUYEK'ten alınmıştır.

altınla ve kırmızı boya ile yine Rûmî motifleri tekrarlanmıştır (Öztürk, 2007, s. 133)⁴. Sayfanın dış bordürü de aynı özellikleri barındırmaktadır. Eserin hatime sayfasında da aynı özellikler gözlenmiş olup kare form içinde sekiz kollu yıldız yer almaktadır.

Görsel 2-3: Kur'an-ı Kerim'in Miklepli Cildi⁵

Tasnif numarası / konu: 297.11 / Kur'ân-ı Kerim

Konu:Din

Kütüphane adı: Köprülü Kütüphanesi

Koleksiyon adı: Fazıl Ahmed Paşa

Koleksiyon no: 00004

Bibliyografik kayıt no: 359482

Materyal türü: Yazma eser

Yaprak, satır, sütun sayısı: 372 yk.

Boyutlar: 410x270-265x160 mm. 12 st.

Tezhip, minyatür, harita, çizim vb. bilgisi: Tezhip, 1b-4a, 369b-371b.

Alfabe ve yazı türü: Nesih.

Cilt Özellikleri: Kitabın kapakları bordo renkte ceylan derisiyle kaplıdır. Merkezde bitkisel ve rumi motiflerden oluşan bir şemse motifi bulunmaktadır. Oval şemsenin merkezinde sekiz kollu yıldız motifi yer almaktadır. Salbekler tezhiplidir. Şemse ve köşebent dışındaki zemin

⁴ Manisa'daki Kur'an-ı Kerim örnekleri detaylı incelenmiştir.

⁵ Resimler, Elif Kırkkeseli, Yüksek Lisans Tezi'nden alınmıştır.

altın renkte, bitkisel ve bulut motiflidir. Aynı bitkisel süsleme sertap kısmında da karşımıza çıkmaktadır. (Kırkkeseli, 2019, s. 79).

Görsel 4: Zahriye Sayfası

Zemin altın olup üzerinde rumi motiflerle süslüdür. Merkezde hatai, penç ve yapraklardan oluşan bitkisel bir kompozisyon vardır. Kartuşlar ve sekiz kollu yıldızın kolları, mavi, kırmızı, sarı ve mor renklerle süslenmiş. Şemse motifleri ise altın ve lacivert zeminlerde, mor ve altın bulut motifleriyle detaylandırılmıştır (Kırkkeseli, 2019, s. 82). Her iki sayfada kullanılan motifler aynıdır.

Görsel 5-6

Sayfa Kenarları: Sayfaların kenarları sekizgen şemse içinde bitkisel motiflidir. İç kısmın zemini altın, onu çevreleyen zemin ise laciverttir. Sarmal olarak penç ve hatai ile oluşturulan kompozisyonlara yer verilmiştir. Rumi kırmızı renktedir. Dallar ve desen altın renktedir. Sekiz kolu yıldız siyah renkte olup tepeliklidir.

Görsel 7

Dil: Arapça

Tasnif numarası / konu:297.11 / Kur'ân-ı Kerîm

Konu: Din

Kütüphane adı: Köprülü Kütüphanesi

Koleksiyon adı: Fazıl Ahmed Paşa

Koleksiyon no: 00005

Bibliyografik kayıt no: 359483

Materyal türü: Yazma eser

Yaprak, satır, sütun sayısı: 239 yk.

Boyutlar: 247x370 230x147 mm. 16 st.

Tezhip, minyatür, harita, çizim vb. bilgisi: Tezhip,1b-3b.

Alfabe ve yazı türü: Nesih.

Görsel 8-9⁶

Sayfa Kenarları: Ayet gülleri altın yaldızlıdır. Ayrıca çerçevelerin içi motiflerle tezyin edilmiştir. Sure isimleri tezhiplenmiş, her birine farklı bir desen konulmuştur.

Cilt Özellikleri: Dış kapaklar ve iç kapaklar kahverengi deriyle kaplıdır. Kartuşların yüzeyi mavi zemin üzerine rumilerle bezenmiştir. En içteki kartuşların yüzeyleri ince kıvrım dallar ve yapraklarla süslenmiştir. İç kapakların merkezinde oval birer şemse içerisindeki bezeme mavi zemin üzerine kahverengidir. Şemse yüzeyi altınla boyanmıştır. Ortada sekiz kollu yıldız uçarında ise palmetler yer alır. Zemin bulutlar, hatayiler, rumiler ve palmetlerle süslenmiştir. Oval olan salbekler rumilerle bezenmiştir. Salbek, şemse ve köşebentin arasında kalan kısımlar bitkisel motifler ve bulutlarla yoğun bir şekilde süslenmiştir (Coşar, 2019, s. 96).

⁶ Görsel 7,8,9 TUYEK'ten alınmıştır.

Görsel 10⁷

Dil: Arapça

Tasnif numarası / konu: 297.11 / Kur'ân-ı Kerîm

Konu: Din

Kütüphane adı: Köprülü Kütüphanesi

Koleksiyon adı: Fazıl Ahmed Paşa

Koleksiyon no: 00006

Bibliyografik kayıt no: 359484

Materyal türü: Yazma eser

Yaprak, satır, sütun sayısı: 255 yk.

Boyutlar: 350x250-237x147 mm. 15 st.

Tezhip, minyatür, harita, çizim vb. bilgisi: Tezhip, 1b, 2a.

Alfabe ve yazı türü: Nesih.

Sayfa Kenarları: Ayet gülleri altın yıldızla bezenmiştir. Ayrıca sayfa kenarlarında kalan çerçevelerin içi şemse motifleriyle tezyin edilmiştir. Sure isimleri tezhiplenmiş, her birine farklı bir desen konulmuştur.

⁷ TUYEK'ten alınmıştır.

Görsel 11

Cilt Özellikleri: Dış ve iç kapaklar kahverengi deriyle kaplıdır. Her iki kapağın merkezinde birer oval şemse, içerisindeki bezeme mavi renkli zemin üzerine uygulanmıştır. Cildin merkezinde dilimli oval şemsenin içi, zemin mavi ile boyalı ortasında sekizgenden oluşan altın renkli kıvrım dallarla süslüdür. Köşebentlerde de aynı kompozisyon devam etmektedir. Her sayfa kenarında yer alan güller sekiz tıgı ve daire formludur.

Görsel 12: Zahriye Sayfası

Bulunduğu yer: Türk ve İslam Eserleri Müzesi

Envanter no: 386

Türü: / Kur'ân-ı Kerîm

Tarihi: 998/1590

Hattatı: Hüseyin Bin Mehram

Müzehhibi: Bilinmiyor

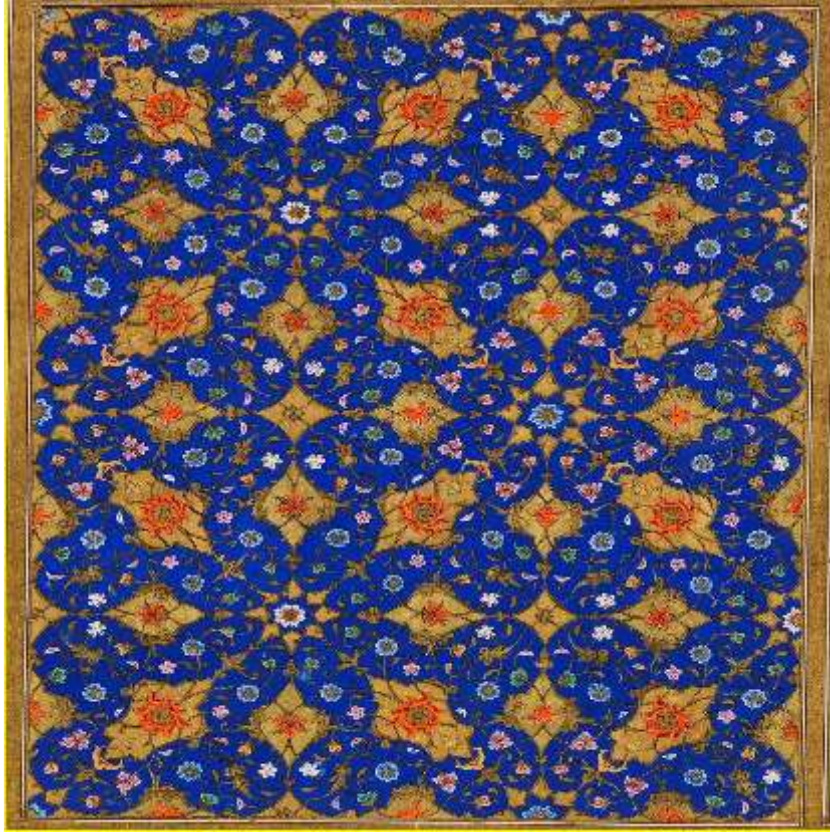
Mushafın boyutu: 382x252

Varak sayısı: 409

Yazı çeşidi: Nesih, Rika

Kâğıt türü: Krem rengi aharlı

Tığlarında rumi olan Kur'an-ı Kerim'in zahriye sayfasının zemini lacivert olup daire formdadır. Sekiz kollu yıldız şeklinde rumilerin oluşturduğu kapalı formun içi ve ortadaki alan altınlıdır. Merkezde yer alan sekiz kollu yıldız devinimin başlangıç noktası şeklinde olup sekiz kollu yıldızın farklı bir versiyonu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 13: Hatime Sayfası ⁸

Bulunduğu yer: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Envanter no: A.5

Türü: / Kur'ân-ı Kerîm

Tarihi: 909/1503

Hattatı: Şeyh Hamdullah

Müzehhibi: Hasan Bin Abdullah

Mushafın boyutu: 321x230

Varak sayısı: 377

⁸ Görsel 11,12,13 Hüsna Kılıç, sanatta yeterlilik tezinden alınmıştır.

Yazı çeşidi: Nesih, Rika

Kâğıt türü: Krem rengi aharlı

Hatime sayfasında, altın ve lacivertin uyumunu görülmektedir. Tezhip, Mushaf'ın son sayfasında tekrar şeklindedir. Kare bir alanda sekizgen formların içlerinde rumi kullanılmıştır. Sekizgenlerin içi altın, zeminler ise lacivert renktedir.

İncelediğimiz eserlerde Sekiz kollu yıldızın, tezhip sanatında önemli bir yere sahip olduğu, geleneksel bir motif olarak birçok eserde yer aldığı görülmektedir. İslam sanatında yaygın olarak kullanılan bu motif, genellikle simetrik yapısıyla dikkat çeker ve estetik bir görünüm sunar. Bu ve benzeri sayısız tezhipli örnek karşımıza çıkmaktadır.

Sekiz Kollu Yıldızın Yakın Tarih ve Günümüz Kullanım Örnekleri

2. Derece Nişan-ı Osmani Şemse

Görsel 14-15: (URL 1-2)

Sultan Abdülaziz, H. 1278 yılında Nişan-ı Osmani'yi ihdas etmiştir. Bu nişan, Osmanlı devlet adamı ve askerlerine üstün hizmetleri için verilen bir ödül olmuştur. Nişan-ı İftihar'dan daha yüksek, Nişan-ı İmtiyaz'dan ise daha düşük bir dereceyi temsil eden, başlangıçta üç sınıf olarak tanımlanan bu nişan, 1867'de dördüncü sınıfa genişletilip ve birinci sınıf, pırlanta veya elmasla süslenmiştir.

Yabancılara verilenler dışında, toplam 50 birinci sınıf, 200 ikinci sınıf, 1000 üçüncü sınıf ve 2000 dördüncü sınıf nişan dağıtılmıştır (URL 2).

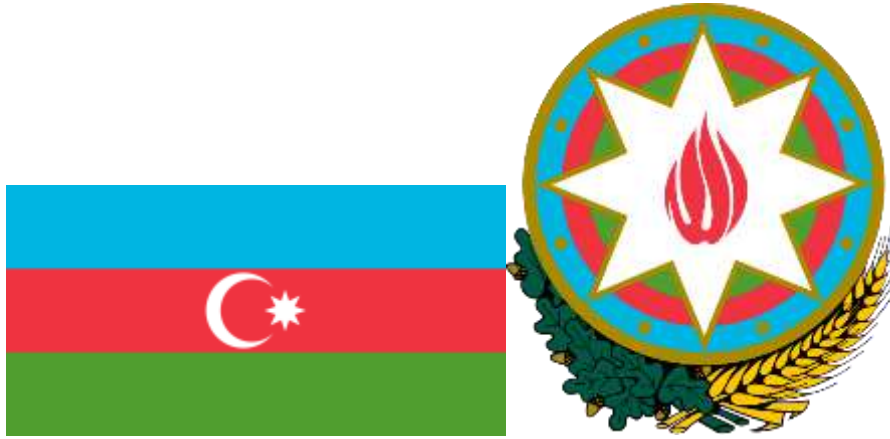
Polis Teşkilatı

Görsel 16-17: (URL 3)

Türk polis armasındaki “Sekiz Köşeli Yıldız,” ilk olarak Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde, başarılı kişilere verilen “Nişan-ı Osmani Şemsesi” adlı madalya olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında bu yıldız, Türk polisinin sembolü olmuştur. Yıldızın etrafındaki defne dalı ise başarı ve ünü simgelemektedir (URL 4).

Azerbaycan Bayrağı ve Arması

Görsel 18-19: (URL 5)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk bayrağı 21 Haziran-9 Kasım 1918 tarihleri arasında kullanılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağına dair ilk karar 24 Haziran 1918'de alınmıştır. Bu kararda, bayrağın kırmızı malzemedan yapıldığı, üstünde beyaz hilâl ve kırmızı zeminde beyaz sekiz köşeli yıldız bulunduğu belirtilmiştir. Bayrağın renkleri 1918'de resmi olarak belirlenmiş ve mavi, kırmızı ve yeşil yatay şeritlerden oluşmuştur. Mavi renk Türklüğü, yeşil renk İslamiyet'i, kırmızı renk ise uygarlığı temsil etmektedir. Bu renkler ve boyutlar 5 Şubat 1991'de onaylanmıştır. Hilal, Türk halklarının sembolü olarak kabul edilirken, sekiz köşeli yıldız “Azerbaycan” kelimesinin eski alfabedeki sekiz harfli oluşuyla ilişkilendiriliyor ve sekiz Türk halkını temsil ettiği düşünülüyor (URL 6,7).

Darphane Hatıra Para Örneği

Görsel 20: (URL 8).

29 Ekim 2023 Pazar günü, 5 TL’lik hatıra paralar piyasaya sürülmüştür. Bu paralar, bir defaya mahsus olmak üzere 100 milyon adet basıldığı için hatıra değeri bakımından önemlidir. 100. yıl temalı 5 TL’lik paranın ortasında “Türkiye Yüzyılı” logosu, dış kısmında ise sekiz köşeli Selçuklu yıldızı motifi bulunuyor. Bu motifin dış hatları tekrarlanarak derinlik verilmiştir (URL 9).

Türkiye’nin İnsanlı İlk Uzay Görevi İçin Özel Bir Peç Tasarımı

Görsel 21. (URL 10).

Peçin’in en dikkat çekici yerinde yuvarlak bir Türk Bayrağı ve hemen üstünde Cumhuriyet’in 100. yılını simgeleyen “100” sayısı yer alıyor. Etrafında ise 16 yıldız, 16 Türk Devleti’ni temsil ediyor. Yıldızların altında turkuaz renkte bir Türkiye haritası bulunuyor. Ayrıca, Selçuklunun 8 köşeli yıldızı var; bu yıldız, yerle gök arasındaki bağlantıyı ve İslam’ın 8 temel prensibini simgeliyor. Bu unsurlar, armaya bütünlük ve değer katmıştır (URL 10).

4. Sonuç

Sekiz kollu yıldız, Türk-İslam sanatlarının önemli geometrik motiflerinden biridir. Genellikle matematiksel düzen, estetik bütünlük ve sembolik anlamlarla ilişkilendirilen bu motif, özellikle Selçuklu Dönemi’nden itibaren sanat eserlerinde, mimaride ve süslemelerde sıkça kullanılmıştır. İslam kültüründe sekiz, önemli bir sayı olarak kabul edilir ve bu yıldızın kullanımı, bir denge ve bütünlük simgesi olarak değer kazanır.

Sekiz kollu yıldızın estetik açıdan göze çarpan düzeni, matematiksel kesimlerin ve geometrik formun zarif bir birlikteliğini yansıtır. Osmanlı Dönemi'nde de yoğun olarak kullanılan bu motif, mimari yapıları, tezhip sanatını, dokuma ürünlerini ve diğer dekoratif unsurları süslemekte önemli bir rol oynamıştır.

Ayrıca, sekiz kollu yıldız sembolik anlamda, İslam kültüründe denge, birlik ve estetik arayışını temsil etmektedir. Bu motif, kültürel zenginliği ve matematiksel düzeni bir araya getirerek, Türk-İslam sanatlarının karakteristik özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, sekiz kollu yıldızın kültürel, estetik ve matematiksel özellikleri, Türk-İslam sanatlarının zengin mirasında önemli bir yer tutar. Bu motif, geçmişten günümüze kadar uzanan bir geleneği ve estetik bir anlayışı temsil ederek, sanat eserlerine derinlik ve anlam katmaktadır. Sekiz kollu yıldızın sembolizmi olan sekiz köşeli şemselerle geleneksel tarzda yapılan tezhip eserleri günümüzde de yaşatılmakta, aynı zamanda modern sanat anlayışıyla birleştirilerek yeni tarzlar ortaya çıkmaktadır. Şemse formu da gelişimden etkilenmektedir. Tezhip, sadece bir süsleme sanatı olmanın ötesinde, kültürel bir mirasın yaşatılması ve sanatçıların ustalıklarının sergilenmesi açısından önemli bir alandır. Bu gelenek, üniversitelerde ders olarak okutulurken, birçok kamu kurum ve kuruluşlarında tezhip kursları açılarak ve tezhip sanatçılarının atölyeleri aracılığıyla da devam etmektedir.

Kaynaklar

- Aslan Elkıran, G. (2021). Tezhip sanatında natüralist motifler kapsamında yaprak motifinin incelenmesi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi*, 8(2), 220.
- Ayvazoğlu, B. (2000). *Aşk estetiği*. İstanbul: Ötüken.
- Baigent, M. (2009). *Babil kehanetleri*. (Çev. M. Esenerli). İstanbul: Yakamoz.
- Baysal A. F. (2010). "Mushaf tezyinatının tarih içindeki gelişimi". *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 365-386.
- Bilgiç, E. (1982). Atatürk, fakültemiz ve kürsümüz, Sümerlilerin tarihi, kültür ve medeniyetleri. *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1,75-121.
- Bırol, İ. A. ve Derman. Ç. (2007). *Türk tezyini sanatlarında motifler*. İstanbul: Kubbealtı.
- Coşar, H. G. (2019). *İstanbul KöprülÜ Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonunda bulunan Osmanlı Dönemi ciltleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coşkun, İ. (2008). Muhyiddin İbn Arabi'nin felsefesinde "Allah" mefhumu. İbnü'l Arabi özel sayısı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9(21), 117-143.
- Çaycı, A. (2017). *İslam mimarisinde anlam ve sembol*. Konya: Palet.
- Çaylı, P. (2008). Prehistoryadan günümüze kadın sembolünün sanata yansımaları. *Colloquium Anatolicum VII*, 137-155.
- Çiçek Derman, F. (2010). "Tarihimizde mushafaların bezenmesi". *Diyanet İlmî Dergi*. 46(4), 647-653.
- Çiçek Derman, F. (2012). "Tezhip (Tezhip sanatında üsluplar ve sanatkârları)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 41, s. 65-68) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çoruh, E. ve Azizoğlu, Z. (2023). Sekiz köşeli yıldız motifinin ekspresyonizm ve kübizm sanat akımları ile modernize edilerek tasarlanması. *Turkish Journal of Fashion Design and Management*, 5(2), 68.

- Çoruhlu, Y. (2006). *Türk mitolojisinin anahtarları*. İstanbul: Kabalıcı.
- Demiriz, Y. (2005). *Osmanlı kitap sanatlarında doğal çiçekler*. İstanbul.
- Demiriz, Y. (2017). *İslam sanatında geometrik süsleme*. İstanbul: Hayalperest.
- Deveci Bozkuş, Y. (2022). İslamiyet öncesi dönem Türk kültür ve uygarlığına bir genel bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 345.
- Dönmez Kafalier, A. (2021). Geometri ve matematik bağlamında tezhip sanatının anlam boyutu. *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2(3), 64-65.
- Duran, G. (2012). “Tezhip (Tezhip Sanatının Kullanım Alanları). “*Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 41, s. 63-65). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Duran, G. (2014). “Mushafların bezenmesinde tezhip sanatının önemi ve katkıları”. *III. Uluslararası Türk Sanatları Tarihi ve Folkloru Kongresi / Sanat Etkinlikleri*. Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 20-26 Eylül 2014, Delhi, s. 133-139.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalıcı.
- Grabar, O. (2004). *İslam sanatının oluşumu*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Kılıç, H. (2021). *XVI. Yüzyıl Osmanlı mushaf tezhiplerinde kullanılan rumi motiflerinin incelenmesi ve günümüz tezhip anlayışı ile yorumlanması*. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul: MSGSÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Kırkkeseli, E. (2019). *Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonuna ait 00004 envanter numaralı el yazması Kur'an-ı Kerim'in kitap sanatları bakımından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler- Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin tanıkları- Orta Çağ Türk sanatında süsleme ve ikonografi*. İstanbul: Kaknüs.
- Ögel, S. (1986). *Anadolu Selçuklu sanatı üzerine görüşler*. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Özcan, Y. (1990). *Türk kitap sanatında şemse motifi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. B. (2014). *Türk sanatında tezhip*. İstanbul: Yazıgen.
- Öztürk, O. (2007). *Manisa il halk kütüphanesi'nde bulunan yazma Kur'an-ı Kerimlerdeki tezhib örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soysaldı, A. (2017). Türklerde yıldız motifi ve teke yöresi yıldızlı zili (Burdur Müzesi) örnekleri. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. 20-23 Kasım 2017, Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 425-440.
- Tanırdı, Z. (2009). Başlangıcından Osmanlı'ya tezhip sanatı. (A. R. Özcan (Ed.). *Hat ve Tezhip Sanatı* içinde. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- URL 10: <https://tua.gov.tr/tr/haberler/turkiye-nin-insanli-ilk-uzay-misyonu-icin-pecimiz-hazir> (17.12.2023)
- URL 1-2: <https://www.onlinemuzayede.com/urun/4958576/2-derece-nisan-i-osmani-semse-ihdas-tarihi-h-1278-1862> (17.12.2023)

URL 3: <https://www.msxlab.org/forum/sosyoloji/11834-turk-polis-teskilati.html>. (17.12.2023)

URL 4: <https://www.forumgercek.com/showthread.php?t=65180> (17.12.2023)

URL 5: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan> (17.12.2023)

URL 6: https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_bayra%C4%9F%C4%B1. (17.12.2023)

URL 7: https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_armas%C4%B1. (17.12.2023)

URL 8: <https://www.darphane.gov.tr/haberler/cumhuriyetimizin-kurulusunun-100-yil-anisina-basilan-tedavul-hatira-para-2> (17.12.2023)

URL9: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/7/2023/10/Bilgi_Notu_Cumhuriyetin-100.-yili-madeni-hatira-para-2.pdf (17.12.2023)

Extended Abstract

Tezhip, especially used for embellishing handwritten books, is considered a form of art in Turkish Islamic arts. It holds a significant place as a part of Islamic arts due to the special importance given to writing and book arts in Islamic culture. Turkish tezhip is characterized by geometric patterns, plant motifs, and calligraphy examples. During the Ottoman Empire period, masters were particularly trained in palaces and madrasas for the illumination of miniatures and handwritten works.

The golden age of tezhip in the Ottoman Empire corresponds to the 15th and 16th centuries. During this period, the art of tezhip experienced significant development with contributions from renowned miniature and tezhip masters. The libraries of Topkapı Palace contain numerous examples from this era.

Tezhip is typically created using valuable materials such as gold, silver, along with colored inks, mineral pigments, and plant extracts, adding richness and aesthetic value to the works. The tradition of tezhip continues in the present day, with contemporary artists blending traditional techniques with modern art concepts to create new styles.

The art of tezhip, originating from Uighur Turks in Central Asia, reached its peak in the Ottoman Palace during the 16th century, influenced by the Far East, traces of Mamluk art, legacies of Anatolian Beyliks, and new tastes from conquered territories.

The tradition of embellishing Mushafs (Qur'ans) continued to evolve, influenced by the artistic migrations that varied with each era. Various tezhip features of the periods can be observed, and some examples do not align with their copying dates. Quranic examples in the library mostly have leather bindings, and the sun motif (şemse) is extensively used on leather, employing techniques like mülemma, mülevven, separation from below and above, and cold şemse.

The tradition of beautifying Mushafs evolved over time in accordance with different artistic understandings. One of the influencing factors on tezhip characteristics of periods is undoubtedly the migrations of artists. Artists migrating from their countries carried their artistic styles to the regions they settled in. The tezhip of the pages and covers of the Quran has been examined, revealing ornamentations on the margins, title pages, roses, stops, page edges, and concluding pages. While many examples exhibit features specific to their periods, some do not align with their copying dates. Leather bindings are prevalent in Quranic examples, with intense use of the şemse motif. Various techniques like mülemma, mülevven, separation from below and above, and cold şemse are applied on leather.

The reverence Muslims hold for the Quran and their efforts to present it in the most beautiful form contributed to the development of calligraphy until it reached its zenith in the 19th century. Alongside calligraphy, the art of tezhip plays a distinct role in enhancing and presenting the value of the Quran.

The Seljuk star, also known as şemse or eight-pointed star, is a frequently used geometric motif in Turkish-Islamic arts. It generally represents an eight-pointed star form and can be observed in various Islamic civilizations' artworks, architecture, and decorations, especially during the Seljuk period. The symbolism of the eight-pointed star varies across cultures but commonly represents unity, balance, and mathematical order. It holds significance in Islamic culture, and its usage spans from architectural embellishments to tezhip art. The motif was prevalent during the Ottoman era and is known by different names such as Seljuk star, şemse, or eight-pointed star, depending on the context and period.

Regarding colors, Ottoman rumis show the use of both gold and colors. White, green, orange, blue, black, and occasionally pink colors were commonly used. The period primarily featured simple rumi, embracing rumi, and scrap rumi styles. Although tezyini rumi is present in many works, it is not as frequently used as others. In examined works from the Ottoman period, dendanlı rumi was not encountered. Rumi motifs were most observed in Mushafs on the pages of embellishments, title pages, and chapter headings. They also appeared frequently in tığlar.

Şemse motifs, representing decorative elements often depicting the sun, are commonly used in Turkish arts, adorned with geometric arrangements. Even today, the eight-pointed şemse motif continues to provide beautiful examples, adapted from traditional to modern styles. Tezhip, beyond being merely a decorative art, is an area where craftsmen and artists showcase their skills. Today, tezhip courses and workshops are widespread, contributing to the preservation of traditional art.